

Баланын өнүгүүсү жана өнүгүүсү артта калуу

БЦШ

32-бөлүмдө **акыл-эсинин өнүгүүсү артта калышынын** негизги себептеринин айрымдарын талкууладык. Биз, негизинен, **баланын башынын ичиндеги** кандайдыр бир дефекттен улам пайда болгон абалдарды (мээге зыян келтирилгенде, мээ абдан кичинекей же дагы башка себептерден улам, башка балдардыкындай ылдамдыкта иштөөгө жөндөмсүз болгондо) карадык.

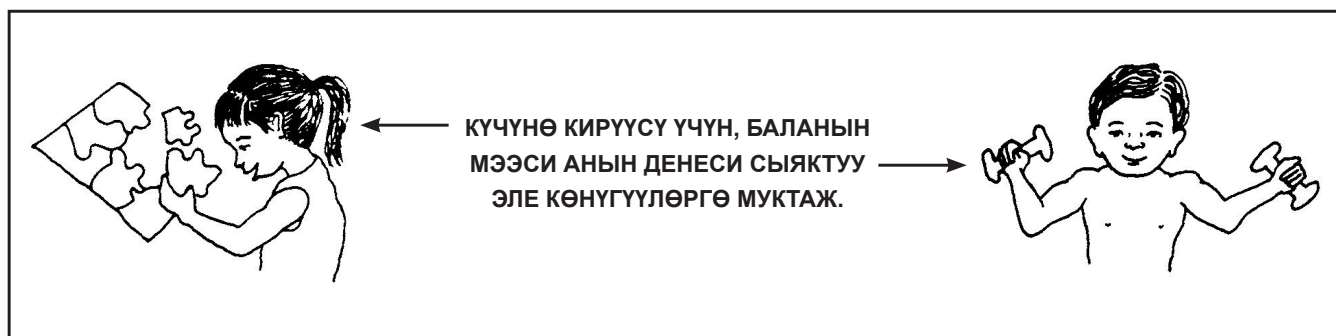

Биз бул бөлүмдө баланын эрте өнүгүүсү **анын башынан сырткары орун алан** факторлорго да – айланасындагы нерселер жана адамдар менен таанышуу үчүн, табигый сезимдерин, мээсин жана денесин колдонууга анда болгон мүмкүнчүлүктөргө – кандайча көз каранды болорун карайбыз. Биз баланын нормалдуу өнүгүүсүнүн баскычтарын же кадамдарын, баланын ар кандай нерселерди тезирээк үйрөнүүсүнө жана жасоосуна ага жардам же “түрткү” берүү жолдорун карап чыгабыз. Биздин максат – белгилүү бир кемтиктен улам акыл-эсинин өнүгүүсү тоскоолдуктарга тушалган балдарга гана жардам берүү эмес, акыл-эсинин өнүгүүсү ар кандай себептерден улам артта калган балдарга да көмөк кылуу.

Акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүргөн балдар, адетте, денелерин колдонууну да жай үйрөнүшөт. Алар баштарын көтөрүүнү, денелери менен оодарылууну, отурууну, алакан менен манжаларын колдонууну, турууну, басууну жана дагы башка нерселерди жасоону башка балдарга салыштырмалуу кечирээк башташат. **Акыл-эсинин өнүгүүсүнүн артта калышынан улам алардын физикалык жактан өнүгүүсү да артта калат.**

Ал эми башка балдар үчүн тескерисинчеси чын. Алардын мээлери негизинен калыптанып бүткөн жана мээлерине эч кандай зыян келтирилген эмес, бирок **айрым физикалык дефекттерден улам мээлерин колдонуусу кыйыныраак болуп, акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүрөт.**

Мисалы, мээси нормалдуу калыптанганы менен, дүлөй төрөлгөн балага башкалардын эмне деп сүйлөп жатканын түшүнүү жана сүйлөгөндү үйрөнүү кыйын болот. Дартынын кесепетинен улам мындай бала ойлор жана маалымат менен алмашып бөлүшүүдөн сырткары калат. Тил мээнин толук өнүгүүсү үчүн абдан маанилүү болгондуктан, кээ бир жактардан караганда баланын акыл-эсинин өнүгүүсү өзүнүн курагы үчүн артта калгандай эс калтырат. Эгер, башка балдар сүйлөгөндү үйрөнгөн куракта, мындай балага өз ойлору менен каалоолорун “белгилөө тилининин” жардамы менен башкаларга билдирүүнү үйрөтүп койсо, анда мындай баланын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү (интеллекти) кадимкидей эле болуп калыптанып калат (31-бөлүмдү караңыз).

Кийинки бетте абдан оор формадагы физикалык илдет акыл-эстин өнүгүүсүн кантип артта калтырарын жана, баласын толугураак өнүктүрүү үчүн, анын үй-бүлөсү кандай жолдорду издеп тапканын сүрөттөгөн, ойлоп чыгарылбаган чын окуя тууралуу баяндалат.

ЭНРИКЕ ТУУРАЛУУ ОКУЯ

Энрикенин төрөлүүсү кыйынчылыктар менен коштолгон. Денеси көп-көк болуп, алсыз төрөлгөн. Энрике болжол менен 3 мүнөткө чейин дем алган эмес. Натыйжада ал оор формадагы церебралдык шалдык менен ооруп калган. Энрикенин денеси ийкемдигин жоготуп, өзүнөн-өзү эле туш келди кыймылдай баштаган. Анын башы капталын карай бурулуп, жутуу кыймылын жакшы жасай албай кыйналган.

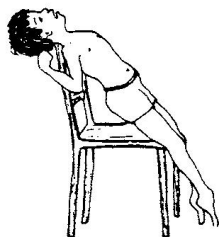

Энеси баласын ар кандай кокустуктардан сактайм деп, бөлмөнүн бурчунда, жерде кармап келди.

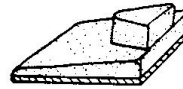
Энеси Энрикени абдан жакшы көрчү. Ал болгон дараметине жараша баласына кам көрдү. Арадан жылдар өттү, бирок Энрикенин денесин башкаруу жөндөмдүүлүгү ошол эле бойдон кала берди. Энрике өзүнө зыян келтирип албасын деген максат менен, энеси аны бөлмөнүн бурчунда жерде жаткан абалында кармап келди. Ал жаш өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгүн чалкасынан жаткан, буттары бири-бирине кайчылашып катыгансып калган, башы артын карай керилген, бөлмөсүнүн төбөсүн жана чопо кыштан турган дубалдарды тиктеген абалда өткөрдү. 3 жашка чыккыча Энрике болгону бир нече сөздү сүйлөгөндү гана үйрөнгөн, бирок анысы да чоң кыйынчылыктар менен коштолчу. 6 жашка келгенде, анын сүйлөө жөндөмдүүлүгү бир аз эле илгерилеген. Энрике жашын көп төктү, ачуусу келип туталанды, жана **ичегилери** менен **табарсыгын** башкара албай, кийимин жана төшөгүн көп булгады. Далай жактан караганда, ал ымыркай бойдон калган. Үйгө келип караган медайым Энрикени “акыл-эси тайкы” деп атаган күндөр да болду. Бөлмөсүнүн бурчунда жалгыз жата берип, ал абдан чүнчүп кетти. Жети жашында – эгер энеси аны туура түшүнгөн болсо – Энрике, жанын кыюу үчүн, энесинен мылтык алып келүүсүн өтүндү.

Мындан көп өтпөй, Энрикенин энеси менен эжеси аны коңшу айылдагы **реабилитациялык** борбордо эмгектенген кызматкерлер тобуна алып барышты. Колдору менен буттарын жакшы башкарууга Энрикеде эч качан мүмкүнчүлүк болборуна андагы кызматкерлердин көзү жетти. Бирок Энрике башкалар менен көбүрөөк катнашып турууну, айланасында кандай тиричилик болуп жатканын көрүүнү, жана үй-бүлөсү менен конушунун турмушуна аралашып катышууну абдан эңседи. Бирок муну бөлмөсүнүн бурчунда жата берип, кантип аткармак эле?

Энеси аны отургучка отургузууга далай аракет жасады, бирок Энрикенин денеси чыңалуу менен керилип, отургучтан кулап калчу, же болбосо, Энрике чыдай албаганынан ыйлачу.

Ошол айылдагы борбордун кызматкерлери Энрикеге ыңгайлуу абалда отурууга мүмкүндүк бере турган, жамбаш жаздыкчасы жана жамбаш сөөк менен кашка жиликтеринин ашташтары үчүн курлары бар атайын отургуч жасоого анын үй-бүлөсүнө жардам беришти. Алар, Энрике отургучка кандай отурганда, денеси чыңалуу менен анчалык керилберин Энрикенин энеси менен эжесине үйрөтүштү.

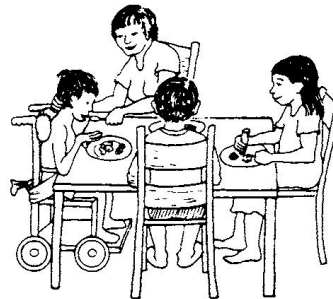

жамбаш жаздыкча (609-бетти караңыз.)

Кийинчерээк, алар отургучуна дөңгөлөктөрдү кошуп беришти.

Жаңы отургучтуу болгондо, Энрике ага отуруп алып, айланасында кандай тиричилик жүрүп жатканын көрүүгө мүмкүнчүлүк алды. Ал абдан кубанып, ар кандай нерселерге көбүрөөк кызыга баштады. Мындан тышкары, Энрике үй-бүлөсү менен чогуу отуруп, тамактанууга да мүмкүнчүлүк алды (бирок энеси ага мурункудай эле тамак берүүсүн улантты). Ар бирөө Энрике менен сүйлөшүп турду. Көп өтпөй, ал өзү да көбүрөөк сүйлөп калды. Энрикенин сөздөрүн түшүнүү демейде оор болсо да, ал абдан аракеттенди. Бир канча убакыттан кийин Энрике бир аз тагыраак сүйлөгөндү үйрөндү. Ал ажатканага баргысы келгенин башкаларга айтып билдире да баштады. Энрике жаш балалыктан өтүп чоңоюп калганын түшүндү. Башкалар ага жаш баладай мамиле кылуусун да Энрике каалабай калды.

Энрикенин эжеси менен агасы күн сайын мектепке барып жатышты. Бир күнү Энрике да барам деп өтүндү. Ошондо бир туугандары аны отургучунда отурган бойдон мектепке түртүп жөнөштү. Көп өтпөй Энрике да күн сайын мектепке барчу болуп, ал жерден окуганды үйрөнө баштады. Башын башкаруу жөндөмдүүлүгү да улам илгериледи.

Баягы коңшу айылдагы борбордун кызматкерлери, китеп кармагыч даярдап, аны Энрикенин отургучуна бекитип, андан тышкары, сымдан, башка кийме, китеп бетин которгуч жасап берүүсү үчүн, мугалимине жардам беришти.

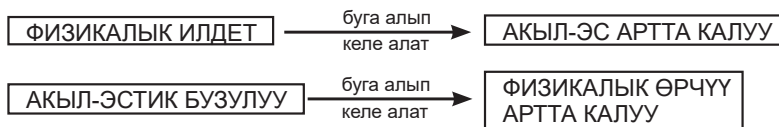
Ошентип, Энрике үчүн ар кандай нерселерге байыраак жана бактылуураак турмуш башталды.

Энрикенин окуясы дененин, мээнин жана табигый сезимдердин өнүгүүлөрү кандайча бири-бирине таасир берерин көрсөттү. Энрике бөлмөсүнүн бурчунда чалкасынан жаткандан башка эч нерсе жасабагандыктан, анын акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүрүп, артта калган. Мээси өнүгүп, күчүнө кирүүсүнө түрткү берген иш-аракеттер, көнүгүүлөр жана кадимкидей толкундануу жетпей жатты. Энрике денесинин кыймылдарын дээрлик такыр башкара алчу эмес. Ошентсе да, көздөрү менен кулактарынын абалы жакшы эле болчу. Акырында, Энрике айланасында өтүп жаткан тиричиликти көбүрөөк көрүп, андан таасир-тажрыйба алып, башкалар менен көбүрөөк катнашкыдай кылып денеси жайгаштырылганда, анын акыл-эси тез өнүгө баштады. Бир аз көмөктүн жана ой жүгүртүүнүн жардамы менен, ал жана анын үй-бүлөсү кыялдарында да эч качан көрбөгөн көп нерселерди жасоону Энрике үйрөнүп алды.

Энрикенин физикалык кемтиги анын акыл-эсинин өнүгүүсүнүн жай жүрүүсүнө кандайча таасир бергенине биз күбө болдук десек болот. Ошол сыяктуу эле, акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүргөн баланын физикалык жактан өнүгүүсү да көп учурда артта калат. Дене менен мээнин өнүгүүлөрү бири-бири менен тыгыз байланышта. Мээ бүтүндөй денени башкарат эмеспи, бирок ошол эле учурда, айланасындагы адамдар жана нерселер жөнүндө маалымат алып туруусу үчүн, дененин 5 сезиминен (көрүү, угуу, тийип сезүү, даам татуу жана жыттоо) көз каранды. Андыктан:

Жаңы отургучуна жайгашуусуна эжесинин Энрикеге жардам берип жаткан учуру.

Эгер баланын ДЕНЕСИН ДА, МЭЭСИН ДА мүмкүн болушунча толугураак өнүктүрүү үчүн атайын чаралар **КӨРҮЛБӨСӨ**.

Албетте, **ар бир баланын** (кыз болобу, эркек болобу) **өзгөчө муктаждыктары** бар. Ата-энелери жана реабилитация иштери боюнча кызматкерлер бул муктаждыктарды таап, аларды канааттандырууга аракет кылып көрүшсө болот. (Мисалы – Энрике айланасын жакшыраак көрүп, ар кандай нерселерди жасоого көбүрөөк жөндөмдүү болуусу үчүн, анын өзгөчө жайгашууга болгон муктаждыгын алсак болот.)

Бардык балдардын окшош **негизги муктаждыктары** бар. Алар мээримге, жакшы тамакка, үй-жайга муктаж. Мындан тышкары, балдар өздөрүнүн денелерин жана айланасындагы дүйнөнү мүмкүн болушунча толугураак изилдөө үчүн мүмкүнчүлүк алууга да муктаж болушат.

Өнүгүүсүнө түрткү берүүнү эрте баштоо

“Өнүгүүсүнө түрткү берүү” дегенибиз айланасындагы нерселерди изилдеп, алардан түрдүү тажрыйба алып, алар менен ойноого балага шарт түзүп, мүмкүнчүлүк берүүнү билдирет. Дененин кыймылдоосу жана табигый сезимдерди, айрыкча, көрүү, угуу жана тийип сезүү жөндөмдүүлүктөрүн колдонуу анда өз ролдорун ойнойт.

Өнүгүүсүнө эртелеп түрткү берүү ар бир баланын денесинин жана мээсинин саламат өнүгүүсү үчүн зарыл. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелбеген, саламаттыгы чың баланын өнүгүүсү башка адамдар жана нерселер менен болгон өз ара аракеттешүүнүн натыйжасында өзүнөн-өзү эле болгонсуп сезилип, оңой жүрөт. Ал эми, айланасындагы зор дүйнөнү изилдеп, андан таасир-тажрыйба алуу ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бала үчүн көпчүлүк учурда кыйла кыйыныраак өтөт. Мээси менен денесин мүмкүн болушунча эртерээк жана толугураак өнүктүрүү үчүн, мындай балага кошумча камкордук жана ар кандай нерселерди үйрөнүүсүн камсыз кылган атайын иш-чаралар зарыл болот.

“Өнүгүүсүнө түрткү берүү программасы” башталганда, бала канчалык жашыраак болсо, кийин чоңоюп калган кезде, акыл-эсинин өнүгүүсүнүн артта калуусу ошончолук азыраак болот.

БАЛАНЫН НОРМАЛДУУ ӨНҮГҮҮСҮ

Баланын канчалык жакшы өнүгүп жатканын, кайсы багыттарында атайын жардамга муктаж болушу мүмкүн экенин билүү үчүн, биз анын өнүгүү деңгээлин башка балдардыкы менен салыштырып көрсөк болот.

Баланын нормалдуу өнүгүүсү кандай болорун түшүнсөк, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү баланын өнүгүүсүнө жардам берүүгө жарактуу иш-чараларды пландообуз да оңой болот.

Ар бир бала 3 негизги багытта өнүгөт: **физикалык** (дене), **акыл-эси** (мээ) жана **социалдык** (башкалар менен катнашуу). Ар бир багытта, жөндөмдөрүнүн өрчүп өнүгүүсү кадам-кадам менен, белгилүү бир ирээтте жүрөт. Өмүрүнүн биринчи жылында жаш бала, адетте, денесин уламдан улам жакшыраак башкаруу жөндөмүн өрчүтөт.

Баланын жөндөмдөрү белгилүү бир ирээт менен, кыш сыяктуу биринин үстүнө бири туруп, өрчүп өнүгөт.

Денени башкаруу жөндөмү баштан ылдый карай багытта өрчүп өнүгөт:

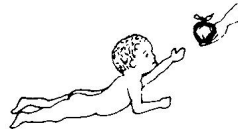

Өнүгүү баштан башталып, таманды карай жүрүп отурат

Адегенде баш менен көздү башкаруу жөндөмү өрчүйт,

кийинкиси – колдору жана алакан менен манжалары,

андан кийин, тулку бойду башкаруу, отуруу жана тең салмактуулукту сактоо жөндөмдөрү,

жана акырында, буттарды башкаруу жөндөмү.

Басканды баштоодон мурун, бала бир катар өнүгүү баскычтарын же “деңгээлдерин” өтүүсү зарыл. Адегенде ал башын көтөрүп, айланасында эмне болуп жатканын көрүүгө жөндөмдүү болушу керек. Бала муну үйрөнүп алганда кийин, боюн көтөрүп отурууну үйрөнүүсү үчүн, колдорун жана алакан менен манжаларын колдонууга жолу ачылат. Андан кийин, ал отуруп алып, колдорун айланасындагы түрдүү нерселерге сунуп, колдору менен таянып, денесинин үстүнкү бөлүгүн капталдарына бура баштайт. Мунун баары тең салмактуулукту сактоо жөндөмүн өздөштүрүүгө жана салмагын бир капталынан экинчисине ооштурууну үйрөнүп алуусуна балага жардам берет. Бул жөндөмдөр жакынкы келечекте турууну жана басууну өздөштүрүү үчүн керек болот. Бала айланасындагы адамдар жана түрдүү нерселер менен күнүгө кадимкидей эле өз ара аракеттешип турса, бул, адетте, ал үчүн жогоруда айтылган баскычтардан ийгиликтүү өтүүсүнө зарыл болгон жакшы түрткү болот.

Бирок, ден соолугунда кандайдыр бир кемтиктиги бар бала, өрчүп өнүгүүсү токтобой улануусу үчүн, атайын жардамга муктаж болушу мүмкүн. Жогоруда келтирилген мисалда баланын **көрүү** жөндөмдүүлүгү **айланасындагы нерселерди көрүп, аларга умтулуп, аларды изилдөөнү каалоосун** мүмкүн кылганына көңүлүңүздү буруңуз. Көрүү жөндөмдүүлүгү балага ар кандай нерселерди көбүрөөк үйрөнүп, анан аларды өз алдынча жасоого аракеттенүүсүнө түрткү берет. Эгер бала көрө албаса, бул анын өнүгүүсүнө эртелеп түрткү берчү зарыл нерселердин негизгиси жок деген менен барабар. Мындай баланын өнүгүүсү такыр эле токтоп калбашы үчүн, анын түрдүү нерселерди үйрөнүп, аларды өз алдынча жасоого жөндөмдүү болуусуна дем берген башка жолдорду биз издөөгө тийишпиз. Мындай көйгөйү бар бала **тийип сезүү** жана **угуу жөндөмдөрүн** андан ары өрчүтүү аркылуу ар кандай нерселерди үйрөнө алат. Бул үчүн биз түрткү берчү иш-чараларды баланын өнүгүүсүнүн деңгээлине ылайыктап колдонушубуз керек. Мисалы, **эгер жаш бала көрө албаса:**

Эң башынан тартып эле биз аны колдорубузга алып, аны менен көп сүйлөшүбүз зарыл. Колдорун сунуп, түрдүү буюмдарга тийип, аларды сезүүсүнө ага жардам бериңиз.

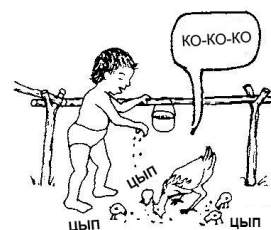
Кийинчерээк, башын көтөрүп, капталдарына бура баштоосуна, андан кийин түрдүү добуштарга колдорун сунуусуна аны шыктандырса болот.

Отура баштаганда, кайра эле түрдүү добуштарды таануусуна жана аларга колдорун сунуусуна балага жардам берсек болот.

Баса баштаганда, багыттоочу таяктардын жана дагы башка ыкмалардын жардамы менен жолун таап туруусуна ага жардам берсек болот.

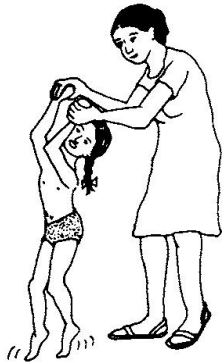
Жакшы көрө албаган балага жардам берүүгө жарактуу дагы башка ыкмаларды 30-бөлүмдөн караңыз.

Бала денесин башкаруу жана колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн белгилүү бир ирээт менен өздөштүрө турарын ата-энелери түшүнүүсү маанилүү:

БАШТЫН КЫЙМЫЛЫН БАШКАРУУ → ТУЛКУ БОЙДУ БАШКАРУУ (ОТУРУУ ЖАНА ТЕҢ САЛМАКТУУЛУКТУ САКТОО ЖӨНДӨМДӨРҮ) → ТУРУУ ЖАНА БАСУУ ЖӨНДӨМДӨРҮ

Бул атүгүл чоңоюп калган бала үчүн да чын. Көп учурда, өрчүп өнүгүүсү жагынан артта калган, чоңоюп калган баланын ата-энеси татаалыраак (баласы менен тең курактагы башка балдар үйрөнгөн) жөндөмдөрдү, баласы даяр боло электе, ага үйрөтүүгө аракет кылышат. Бул, көпчүлүк учурда, андан ары аракеттенүүдөн баланын да, ата-энесинин да көңүлдөрүнүн калуусуна жана капалануусуна алып келет.

Мисал катары кийинки окуяны карайлы. Нина церебралдык шалдыгы бар, 3 жаштагы кыз. Ал азыр да башын көтөрүп кармай албай, кулап калуусуз отура албай кыйналат.

Бирок энеси, кызы “басууга дээрлик даяр”, деп ишенет. Ал Нинаны күнүгө бир нече жолу буттарына тургузуп кармап алып, кызы буттарынын учтары менен олдоксон кадам таштап, жулкунуп, эптеп басканына карабастан, алдыны көздөй бастырып турат. Мындай кадам таштоо кыймылы жаңыдан буттарына тура баштаган жаш балдарда гана адетте байкалчу “баштапкы рефлекс” (311-бетти караңыз) экенин энеси билбейт. Бул, Нинанын өнүгүү деңгээли, айрым

жактарынан караганда, дагы эле 1 айдан 3 айга чейинки баланын өнүгүү деңгээлинде калганын билдирет. Ал басууга азырынча даяр эмес. “Кадам таштап, аракет кылуусуна” мажбурлоодон балада болгону баштапкы рефлекс гана сакталып кала берет. Ал эми Нинага, басканды чынында үйрөнүү үчүн, бул рефлектен арылуу керек.

1 айга чыккан жаш баладагы “кадам таштоо рефлекси”

БШ

Нина басканды үйрөнүүгө даяр болгонго чейин, адегенде башка маанилүү өнүгүү баскычтарынан өтүүсү керектигин Нинанын энеси түшүнүүсүнө ага жардам берүүгө тийишпиз. Кызынын андан ары өнүгүүсүнө жардам берүү үчүн, энеси төмөнкүлөрдү аткарышы керек:

1. Кызынын өнүгүү жашы же деңгээли кайсы экенин аныктоо.
2. Ээ болгон жөндөмдөрүнүн үстүнө жаңы жөндөмдөрдү тургузууга жөндөмдүү болуусу үчүн, кызы кайсы кийинки, алдыга багытталган кадамдарга, **саламаттыгы чың, нормалдуу баланын өнүгүүсүндөгүдөй ирээтте**, баруусу керектигин чечүү.

Жогоруда айтылгандарды аткаруу үчүн, Нинанын энеси адегенде кызына жакшылап байкоо жүргүзүүгө тийиш. Өнүгүүнүн ар бир багытында Нина эмнелерди **жасай аларына**, эмнелерди **азырынча жасай албарына**, кыйналганына карабастан эмнелерди **жаңыдан жасай баштаганына же жасаганга аракет кылып жатканына** энеси көңүлүн буруусу зарыл. Андан кийин, энеси Нинаны кайсы нерселерди жасай аларын жана жасай албарын ал менен тең курактагы башка балдар эмнеге жарамдуу экени менен салыштырат. Ошондо, кызынын өнүгүүсү ар бир багытында кайсы деңгээлде экенин жана андан ары алдыга жылуу үчүн кайсы кийинки кадамдарга баруу керектигин аныктай алат.

БАЛАНЫН НОРМАЛДУУ ӨНҮГҮҮСҮНҮН КАРТАСЫ

Кийинки 2 беттеги карта баланын өнүгүү баскычтарынын айрымдарын көрсөтүп турат. Сиз ал картаны, балаңыз өнүгүүсүндө кайсы баскычта турганын аныктоо жана ага жардам берүүгө зарыл болгон кийинки кадамдарды пландоо үчүн, колдонсоңуз болот.

ЭСКЕРТҮҮ! Өнүгүү картасы балдар түрдүү нерселерди кыла баштаган орто курактарды көрсөтөт. Бирок **саламаттыгы чың, нормалдуу балдар түрдүү ык-жөндөмдөрдү ар бири ар башка куракта үйрөнөт**. Картада көрсөтүлгөн курагында белгилүү бир ык-жөндөмдөрү пайда болбой калса эле бала өнүгүүсү жагынан артта калып калган же анын олуттуу көйгөйү бар деп гана түшүнүүнүн зарылчылыгы жок. Андан көрө, **баланы бардык жактарынан, бүтүн кароону унутпаңыз**.

№ 6
каттоо
барагы
(1-бет)

БАЛАНЫН ФИЗИКАЛЫК ӨНҮГҮСҮНӨ БАА БЕРҮҮ

Бул жадыбалдарда саламаттыгы чын, нормалдуу балдар түрдүү жөндөмдөрдү өздөштүргөн болжолдуу орто курактар көрсөтүлгөн. Бирок мындай орто курактар нормалдуу деп саналган чектен чыкпай эле, кыйла узак созулушу мүмкүн.

Эскертме. Бул жадыбалдарда физикалык жана акыл-эс жөндөмдөрү эки бөлөк берилгени менен, чынында алардын бири-бири менен байланышы тыгыз.

Фамилиясы жана аты: _____
Төрөлгөн датасы: _____
Дата: _____

ФИЗИКАЛЫК ӨНҮГҮСҮ	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	3 ай	6 ай	9 ай	1 жаш	2 жаш	3 жаш	5 жаш
Баш менен тулку бойду башкаруу	Башын бир аз көтөрөт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башы менен ийиндерин көтөрүп кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бардык багыттарга оңой бурат жана оңой кармайт	Башын бардык багыттарга оңой бурат жана оңой кармайт	Башын бардык багыттарга оңой бурат жана оңой кармайт	Баш менен тулку бойду башкарууну үйрөнүү үчүн көнүгүүлөр (302-бет).
Оодарылуу	Башын көтөрүп, бир аз көтөрөт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Оодарылуу жана тулку бойду бурдуу жөндөмдөрдүн өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөр (304-бет).
Отуруу	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Отуруу жөндөмүн өнүктүрүүчү көнүгүүлөр. Зарыл болсо, атайын отургуучу колдонунуз (308-бет).
Жөргөлөө жана басуу	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Тең салмактуулукту сактоону жакшыртуу үчүн көнүгүүлөр (306-бет).
Колдорун жана алакан менен манжаларын башкаруу	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Көздөр менен колдордун биргелешип кыймылдоосун өнүктүрүүчү көнүгүүлөр. Алакан менен манжаларын башкарууну өнүктүрүү үчүн, оюнчуктарды жана оюндарды колдонунуз (305-бет).
Көрүү	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Көздөрдүн текшериниңиз (452-бет). Көздөрү жакшы кербесе, 30-бөлүмдү караңыз.
Угуу	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын көтөрүп, бир индерин көтөрүп ага кармайт	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Башын бурат жана салмагынын бир капталынан башкасына жылдырат	Угуу жөндөмүн текшериниңиз. Эгер жакшы уктапса, 31-бөлүмдү караңыз.

БАЛАНЫН АКЫЛ-ЭСИНИН ЖАНА СОЦИАЛДЫК ӨНҮГҮСҮНҮН ДЕНГЭЭЛИНЕ БАА БЕРҮҮ

Фамилиясы жана аты: _____
 Төрөлгөн датасы: _____
 Дата: _____

АКЫЛ-ЭСИНИН (ПСИХИКАЛЫК) ӨНҮГҮСҮ	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	3 ай	6 ай	9 ай	1 жаш	2 жаш	3 жаш	5 жаш	Эгер балада жөндөмдүн өнүгүүсү кечиксе, эмне кылуу керек:
Башкалар менен катнашуу жана тил (сүйлөө)	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	сүйлөп, кийими суу болгондо же курсаты ачканда, ыялайт	баарына канааттанып турганда, атука-лап үн чыгарат	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Бага менен көбүрөөк сүйлөшүп, ага ырдат берип турунуз. Эгер зарыл болсо, сүйлөөнүн ордунда катнашуунун башка жолдорун иштет чыгыңыз (313-бет).
Социалдык жүрүм-турум	сүйлөп, кийими суу болгондо же курсаты ачканда, ыялайт	ага жылмайганда, өзү да жылмайт	эчкөк эмет	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Социалдык жүрүм-турум өнүктүрүү үчүн, бихевиористтик ыкманы колдонуу керек (349-бет).
Өзүнө өзү кам көрүү	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	эмчек эмет	колунан тийгендин баарын оозуна салат	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Эгер мүмкүн болсо, баланы өзүнө кам көрүүсүнө шыктандырып, аны буга көндүрүңүз. Баланы үйрөтүүдө бихевиористтик ыкманы колдонуңуз (350-бет).
Көңүл буруу жана кызыгуу	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	эмчек эмет	колунан тийгендин баарын оозуна салат	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Эргелеп түрткү берүүчү көнүгүүлөр (35-бөлүмдү караңыз). Оюнчуктар жана "эрмектетүүчү" башка оюмдар менен камсыз кылыңыз.
Оюн	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	эмчек эмет	колунан тийгендин баарын оозуна салат	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Багытталган оюндар, түрткү берүүчү көнүгүүлөрдөн жана башка балдар менен өз ара аракеттешүүдөн көбүрөөк зарыл.
Интеллектуал жана үйрөнүү	Жөндөмдөр пайда болгон орто курак	эмчек эмет	колунан тийгендин баарын оозуна салат	жөнөкөй добуштарды чыгарат	түрдүү нерселерди белгилөө үчүн, белгилүү бир добуштарды колдонот	жөнөкөй өзүнчө сөздөрдү колдонот баштайт	сөздөрдү чогуу колдонот баштайт	жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонот	Эргелеп түрткү берүүчү көнүгүүлөр (316-бет). Оюнчуктардан аны менен сүйлөшүүдөн жана кадам-кадам менен үйрөтүү иш-чараларынан көбүрөөк.

№ 6
 каттоо
 барагы
 (2-бет)

Ар бир багыты үчүн баланын өнүгүүсүнүн учурдагы деңгээлин (тегерек) менен белгилеп коюңуз.
 Тегерек менен белгиленген жөндөмдүн оң тарабындагы жөндөмдү Төрт бурчтук менен белгилеп, үйрөтүү иш-чараларын ошол жөндөмдү өрчүтүүгө буруңуз.
 Эгер бала белгилүү бир куракка жетип, бирок белгилүү бир жөндөмдү тийиштүү деңгээлде өздөштүрө элек болсо, анда атайын үйрөтүү иш-чаралары зарыл болушу мүмкүн.

Баланын өнүгүү картасын кандай колдонуу керек

292- жана 293-беттердеги жадыбалды төмөнкүдөй колдонсо болот:

1. баланын өнүгүүсүнүн деңгээлин аныктоо жана аны кагаз бетине түшүрүп каттоо үчүн;
2. балага жардам бере турган, андан ары өнүктүрүүнүн кийинки кадамдарын же иш-чараларын пландоо үчүн; жана
3. бала өнүгүүсүнүн кайсы багыттарында жана канчалык илгерилеп баратканын каттоо үчүн.

3 жаштагы кызынын баштапкы ык-жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн, Нинанын энеси мындан ары эмне кылуу керектигин аныктоого айылдагы медициналык кызматкер ага жардам бергиси келип жатат дейли. Алар экөө биригип жадыбалды карашат.

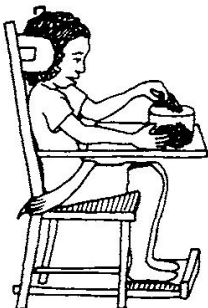
Адегенде алар Нина аткара алчу нерселердин ар бирин тегеректеп белгилеп чыгышты. Нина эмдигиче башын көтөрүп кармап тура албай кыйналгандыктан, алар бул жерди тегеректеп белгилешти.

Нина курсагынан аркасына башка бирөөнүн жардамы менен гана оодарыла алгандыктан, алар “курсагынан аркасына оодарыла алат” дегендин жарымын гана тегеректеп белгилешти.

ФИЗИКАЛЫК ӨНҮГҮСҮ	Жөндөмдөр гайда болгон орто курс	3 ай	6 ай	9 ай	1 жаш	2 жаш	3 жаш	5 жаш
Баш менен тулку бойду башкаруу	Башын бир аз көтөрөт	Башын көтөрүп, бир жакка карайт	Башын менен ийилүүнү көтөрүп кармайт	Башын бүткүл жакка салып, бир кайталышы барганга чейин кармайт	Башын көтөрөт, бир кайталышы барганга чейин кармайт	Башын бардык багыттарга оңой буртат жана оңой кармайт		
Оодарылуу		Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт		
Отуруу		Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт	Курстун алдындагы нерселерди кармайт		
Жергелөө жана басуу		Жергелөө баштайт	Жергелөө баштайт	Жергелөө баштайт	Жергелөө баштайт	Жергелөө баштайт		
Манжаларын жана алкактарын башкаруу		Манжаларын жана алкактарын башкаруу	Манжаларын жана алкактарын башкаруу	Манжаларын жана алкактарын башкаруу	Манжаларын жана алкактарын башкаруу	Манжаларын жана алкактарын башкаруу		
Көрүү		Көрүү	Көрүү	Көрүү	Көрүү	Көрүү		
Угуу		Угуу	Угуу	Угуу	Угуу	Угуу		

Өнүгүүсүнүн ар бир багытында Нинанын деңгээлин тегеректеп белгилеп чыккандан кийин, алар жалпы денесинин кыймылдары жана денесин башкаруу жөндөмү боюнча Нина эмдигиче 2–4 айлык ымыркай бойдон экенин көрүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Анын алакан менен манжаларын башкаруу жөндөмү болжол менен 6 айлык баланыкындай. Нинанын көрүүсү жана угуусу нормалдуу сыяктуу, ал эми акыл-эсинин өнүгүүсү болжол менен 2 жаштагы баланыкындай.

Андан соң алар ар бир тегерекчеден кийин турган өнүгүү баскычын төрт бурчтук менен белгилешет. **Нина өнүгүү баскычынын кайсынысын өздөштүрүүсү үчүн жардамга муктаж экенин ошол төрт бурчтуктар көрсөтөт.** Башын жакшы башкара албоосу башка багыттарында Нинанын өрчүп илгерилөөсүн токтотуп жаткандыктан, алар негизинен ушул жөндөмдүн үстүнөн иштөөнү (302-бетти караңыз) жана дагы ага оодарылууну жана тулку боюнча бурууну үйрөтүүнү чечишет (304-бетти караңыз). Алар Нинага отурууну жана жөргөлөөнү үйрөтүүдөн башташса болот, бирок башынын кыймылдарын жакшыраак башкарууну өздөштүрмөйүнчө, Нина ал жөндөмдөрүн өнүктүрүүдө көп деле илгерилей албайт. Алакан менен манжаларын пайдалануу жөндөмү өз курагынан бир канча артта калган, бирок мунун себеби, кайсы бир деңгээлде, башын жакшы башкара албаганында болушу мүмкүн. Андыктан, алар Нинаны күнүгө бир аз убакытка атайын отургучка отургузуп турууну чечишет. Алакан менен манжаларын жакшыраак пайдаланууну өнүктүрүүсүнө жардам берүү үчүн, Нинанын башын туура абалда кармагып койсо, ал оюнчуктар менен ойноого жана ар кандай нерселерди жасоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Бирок, башын көп убакытка кармагып койгон да туура эмес, анткени бул, Нина башын өзү кармаганды үйрөнүүсүнө тоскоол болот. Алар көрөгөчтүк кылып, денесинин башка бөлүктөрүн жакшыраак башкаруусу үчүн Нинага талап кылынган колдоонун мүмкүн болгон эң аз көлөмүн гана камсыз кылышты. Башы менен денесин башкаруу жөндөмү жакшырган сайын, колдоону да улам азайтуу зарыл.

Нинанын көрүүсү, угуусу, сүйлөөсү жана акыл-эси жетишерлик жакшы өнүгүп жаткандыктан, чоңоюп калганда, ал так ушул жөндөмдөрүн эң мыкты пайдаланууну үйрөнүүндө күмөн жок. Ушул себептен, Нинанын ата-энеси болгон күчүн ушул жөндөмдөрүн андан ары жакшыртууга жумшайлы деп чечишет. Кызынын акыл-эсин өнүктүрүү үчүн, алар сүрөттөрдү, ырларды, аңгемелерди жана өнүгүүсүнө түрткү берүүчү дагы башка нерселерди колдонушат. Ошол эле учурда, кызы болгону 3 жашта экенин да унутушкан жок. Нинаны үйрөтүүдө ага өтө эле көп нерселерди берип “түрткүлөп” шаштыруу да болбойт. Кээде жөндөмдөрүн жана өзүнө ишенимдүүлүгүн бир убакта 1 же 2 гана багытта өнүктүрүү туура.

Өнүгүү картасына баланын өрчүп илгерилөөсүндөгү жетишкендиктерин каттап туруу үчүн, ар ай сайын же эки айда бир жолу картага жаңы тегерекчелерди кошуп турсаңыз болот. Белгилөө үчүн, ар бир жолу ар башка түстү колдонуңуз жана датасын да ошол эле түс менен жазыңыз. Андан соң ирээтинде кийинки турган өнүгүү баскычын төрт бурчтук менен белгилеңиз (49-бетти караңыз).

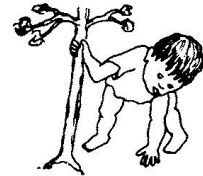
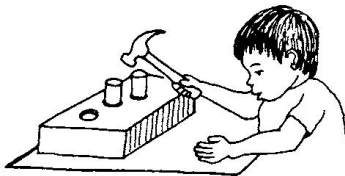
ЭРТЕЛЕП ТҮРТКҮ БЕРҮҮНҮН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Ата-энеси жана, жалпысынан, үй-бүлөсү ар бир баланын өнүгүүсү жана түрдүү нерселерге эртелеп үйрөнүүсү үчүн абдан маанилүү. Өнүгүүсү жай жүргөн балдар да, башка балдар сыяктуу эле, эртелеп түрткү берүүчү көмөкчү нерселерге (алар менен сүйлөшүүгө, музыкага, оюндарга, эсте калчу таасирлерге жана мээримге) муктаж. Бирок аларга көбүрөөк нерселер керек. Акылын жана денесин жакшыраак колдонууну үйрөнүүсү үчүн, мындай балдар көбүрөөк жардамга жана көмөкчү көнүгүүлөрдү улам кайталап турууга муктаж.

Бала өнүгүүсү жагынан артта калса, денесинин бардык бөлүктөрүн жана акылын бүтүндөй өнүктүрүүгө жардам камсыз кылчу, түрткү берүүчү иш-чаралар ага керек болот.

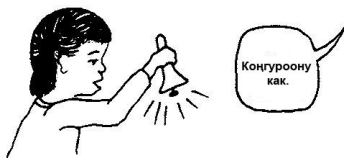
ЭРТЕЛЕП ТҮРТКҮ БЕРЕ БАШТООНУН ЖАНА ҮЙРӨТҮҮЧҮ КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН КӨМӨГҮ МЕНЕН БАЛАГА ӨНҮГҮҮСҮНДӨ КАЙСЫ БАГЫТТАРДА ЖАРДАМ БЕРСЕ БОЛОТ

1. **Кыймылдоо, денени башкаруу, күч жана тең салмактуулукту сактоо:** булар балага ары-бери кыймылдаганга, түрдүү нерселерди жасаганга, ойногонго жана иштегенге жардам берет.

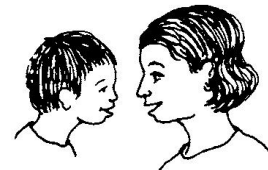
2. **Алакан менен манжаларды колдонуу:** буларды жакшы колдонууну үйрөнүү жана алардын көздөр менен биргелешип мыкты иштөөсү балага көп түрдүү жөндөмдөрдү өрчүтүүгө мүмкүнчүлүк ачат.

3. **Сезимдер:** айрыкча, көрүү, угуу жана тийип сезүү. Булар балага айланасындагы дүйнө менен таанышууга жана анын таасирлерине жооп кайтарууга жардам берет.

4. **Катнашуу:** бирөөнү кунт коюп угуу, айтканды түшүнүү, сүйлөгөндү же мүмкүн болгон башка жол аркылуу өз ойлорун билдирүүнү үйрөнүү.

5. **Башка адамдар менен өз ара аракеттешүү:** күлүү, ойноо, өзүн туура алып жүрүү жана башкалар менен тил табышууну үйрөнүү.

6. **Күндөлүк негизги иш-аракеттер:** тамактануу, суюктук ичүү, кийинүү, табарсык менен ичегилерди башкаруу (заара кылуу жана заңдоо). Бул “өзүнө-өзү кам көрүү” жөндөмдөр балага көбүрөөк көз карандысыз болууга жардам берет.

7. **Байкоо жүргүзүү, ой жүгүртүү жана бир нерсе жасоо:** жакшы ойлонуштурулган, туура чечимдерди кабыл алууну үйрөнүү.

Эртелеп түрткү берүү программасынын максаттары – мүмкүн болушунча жөндөмдүү, өз алдынча, бактылуу жана мээримдүү болуусуна балага жардам берүү.

АТАЙЫН ҮЙРӨТҮҮ ЖАНА ЭРТЕЛЕП ТҮРТКҮ БЕРҮҮ ПРОГРАММАСЫН ЮШТУРУУ КАДАМДАРЫ

- Биринчи:** Өнүгүүсүнүн ар бир багытында эмнелерди жасай алат жана эмнелерди жасай албайт экенин аныктоо үчүн, балага тыгыз байкоо жүргүзүңүз.
- Экинчи:** Ал кайсы нерселерди жаңыдан жасай баштаганын же аларды жасоодо кыйынчылыктарга учураганын байкаңыз.
- Үчүнчү:** Балада бар жөндөмдөрдү бекемдөөгө жардам бере турган кайсы жаңы жөндөмдү ага үйрөтүүнү же кандай кыймыл-аракетти улам жасап туруусуна аны кызыктырууну ойлонуштуруңуз.
- Төртүнчү:** Ар бир жаңы жөндөмдү бала бир же эки күндүн ичинде үйрөнө ала тургандай, кичинекей кадамдарга бөлүңүз. Бала ал кадамды өздөштүргөн соң кийинки кадамга өтүңүз.

ЭСКЕРТҮҮ: Тез эле бардыгы болуп кетет деп күтпөңүз. Жагдайга соо көз менен караңыз. Бала жакшы жасай ала турган нерседен баштап, анан мындан бир аз көбүрөөктү жасаганды үйрөнүүсүнө ага дем бериңиз. Эгер балага туура убакта туура жардам берсе, анда мындай көмөк ийгиликтүү болуп, жардам бергендер да, баланын өзү да өздөрүн бактылуу сезишет.

АР БИР (ӨНҮГҮҮСҮНДӨ АРТТА КАЛГАН ЖЕ КАЛБАГАН) БАЛАГА ЖАРАКТУУ ҮЙРӨТҮҮ ИШ-ЧАРАЛАРЫН АТКАРУУ БОЮНЧА СУНУШТАР

Сабырдуу болуп, түрдүү нерселерди байкаңыз. Балдар жаңы нерселерди тынбай үйрөнбөйт. Кээде аларга эс алуу керек. Эс алгандан кийин алар кайрадан жаңы нерселерди өздөштүрүүгө даяр болушат. Балага тыгыз байкоо жүргүзүңүз. Анын кандайча ой жүгүртүүсүн, эмнелерди билерин жана жаңы ык-жөндөмдөрүн кандай колдонуп жатканын түшүнүүгө аракеттениңиз. Ошондо анын ошол ык-жөндөмдөрүн иш жүзүндө пайдалануусуна жана аларды андан ары жакшыртуусуна ага кантип жардам берүүнү үйрөнөсүз. Бала менен сүйлөшкөндө, сиздин суроолоруңузга жооп кайтаруусуна ага жетиштүү убакыт бериңиз. Кезеги менен сүйлөңүз. Иш жүзүндө аткаруу жана аны кайталоо маанилүү экенин унутпаңыз.

Тартиптүү жана ырааттуу болуңуз. Бир жөндөмдү өздөштүргөн соң кийинкисине өтүп, бала өнүгүүсүндө табигый түрдө илгерилөөгө багытталган атайын көнүгүүлөрдү пландаштырыңыз. Бала менен күн сайын бир убакта ойноого жана анын оюнчуктарын, шаймандарын, кийимдерин ж.б.у.с. дайым бир жерге коюуга аракет кылыңыз. Үйрөтүүнүн, мээрим арноонун жана жүрүм-турумун өнүктүрүүнүн бир стилин карманыңыз (эгер бул ийгиликтүү болсо!). Баланын кыймыл-аракеттерине жана муктаждыктарына дайыма бир нукта жооп кайтарыңыз. Бул түшүнүүсүнө, өзүн ишенимдүү жана коопсуз сезүүсүнө балага жардам берет.

Түрдүү көнүгүүлөрдү колдонуңуз. Кайталоо маанилүү, бирок ошол эле учурда түрдүүлүк да маанилүү! Бала жана ага жардам бергендер тажап кетпеши үчүн, көнүгүүлөрдү күн сайын бир аз да болсо өзгөртүп туруңуз. Ар кандай нерселерди башкача, үйдүн ичиндеги жана тыштагы ар кайсы жерлерде жасагыла. Баланы базарга, талаага жана дарыянын жээгине ала барыңыз. Ага көп тапшырма бериңиз.

Ачык-айкын болуңуз. Сезимдериңизди жана ойлоруңузду көрсөтүү үчүн, бет түрүңүздү жана үнүңүздү өзгөртүп колдонуңуз. Жөнөкөй сөздөр менен ачык-айкын сүйлөңүз (бирок ымыркай балача эмес). Баланы көбүрөөк мактап, ага дем берип туруңуз.

Көнүгүүлөрдү кызыктуу өткөрүңүз! Бала да, сиз да ырахат алууңар үчүн, бардык көнүгүүлөрдү оюнга айландыруунун болгон айласын издеңиз.

Эпчил болуңуз. Мүмкүн болгондо, бала көбүрөөк көз карандысыз жана өзү жана башкалар үчүн көбүрөөктү жасоого жөндөмдүү болуусуна жардам бере турган жөндөмдөрдү жана көнүгүүлөрдү тандаңыз. Баланы көбүрөөк өз алдынчалыкка даярдоо үчүн, ага ашкере камкордук кылбаңыз.

Өзүңүзгө болгон ишенимди сактаңыз. Бардык балдар аларга карата болгон камкордукка, бөлүнгөн көңүлгө жана мээримге белгилүү бир таризде жооп кайтарышат. Өнүгүүсү жагынан артта калган бала сиздин жардамыңыз менен түрдүү нерселерге жөндөмдүүрөөк жана өз алдынчараак болгонго жетише алат.

Жакшылап пландаштырылып, иш жүзүнө ыклас ашырылган, атайын үйрөтүү программасы өнүгүүсү жагынан артта калган балага ошол өнүгүүсүн кыйла көбүрөөк алдыга жылдырууга жардам бере алат.

БАЛАНЫН ӨНҮГҮҮСҮНӨ ЖАРДАМ БЕРҮҮ БОЮНЧА ЖАЛПЫ СУНУШТАР

Балага жаңы жөндөмдөрдү үйрөтүүдө, баланын жалпы өнүгүүсү үчүн үй-бүлө мүчөсүнүн же реабилитациялык кызматкердин балага карата болгон мамилесинен көп нерсе, мисалы, баланын жаңы жөндөмдү канчалык тез же мыкты өздөштүрүүсү көз каранды. Мындан да маанилүү нерсе – баланын өзүнө болгон ишенимине, жүрүм-турумуна жана жаңы нерселерди үйрөнүүгө болгон даярдыгына таасир тийгизе алат.

Өз денесин мыктыраак түшүнүүсүнө, аны көнүгүүлөргө даярдоосуна жана башка адамдарга дос, кызматташтык мамиле кылуусуна балага жардам берүү үчүн, бир нече жөнөкөй метод бар.

Бул сунуштар өнүгүүсү жагынан артта калган балага карата эртелеп үйрөтүү көнүгүүлөрүн аткарууда айрыкча пайдалуу:

1. Баланы көп мактаңыз. Ал бир нерсени жакшы кылганда (же жакшылап аракет кылганда), аны мактаңыз, жылуу кучактаңыз же ага чакан сыйлык тартуулаңыз.

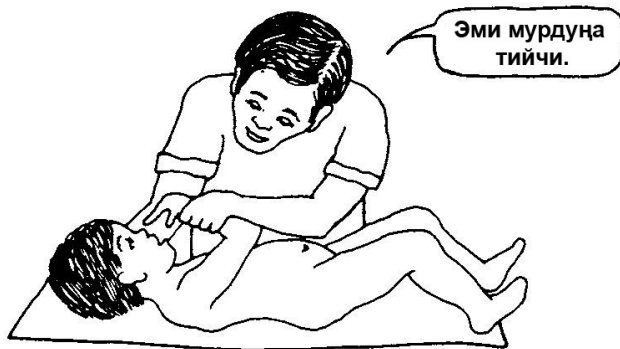

Түшүндүрмө

Бир нерсени туура эмес кылгандыгы же кыла албагандыгы үчүн баланы урушудан же жазалоодон көрө, ийгилик үчүн мактоо алда канча мыктыраак (жана кыйла адамгерчиликтүүрөөк). Бала бир нерсени кылганга аракет кылып, бирок анысынан майнап чыкпаганда, мунусун көрмөксөн болгон же “азыр болбой калды, бирок эмкиде сөзсүз болот” деп, балага дем берип койгон эң туура.

ЭСКЕРТҮҮ! Балага сыйлык катары таттууну же тамак берүүдөн оолак болуңуз, айрыкча, эгер бала өзү толук болсо (340-беттеги төрт бурчтукту караңыз).

2. Бала менен көп сүйлөшүңүз. Ага карата жасап жаткандарыңызды жөнөкөй сөздөр менен так айтып берип туруңуз.

Түшүндүрмө

Бала өзү сүйлөп баштаганга далай убакыт калганда эле, сөздөрдү угуп, тилге үйрөнө баштайт. Бала сөздөрдү али түшүнбөгөндөй же аларга жооп кайтарбагандай элес калтырса да, ага көп сүйлөп берип туруңуз. Эгер бала укпайт деп ойлосоңуз, анда ага сүйлөп берип да туруңуз, ошол эле учурда “белги тилин” да колдонуңуз. Сиз сүйлөп жатканда, бала сизди карап туруусун камсыз кылыңыз (313-314-беттерди караңыз).

3. Бала жаңы ык-жөндөмдү үйрөнүүсүнө жардам берип жатканыңызда, **анын кыймылдарын колдоруңуз менен багыттаңыз.**

Мисалы, балага колдорун оозуна алып келүүнү (же өз алдынча тамактанууну) ага үйрөтүп жатканда, сиз

ал жактырган тамагына манжасын малуусуна,

андан соң ошол манжасын оозуна салуусуна ага жардам бериңиз.

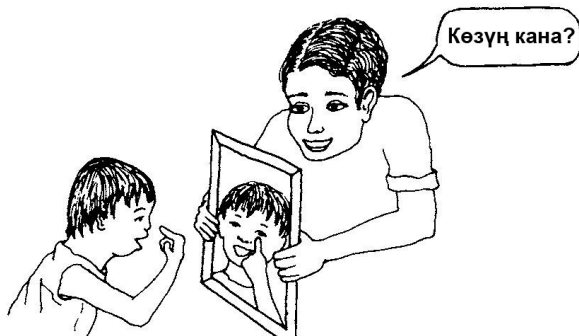
Бала бул ык-жөндөмдү өздөштүргөндөн кийин, муну өз алдынча жасоосуна ага мүмкүнчүлүк бериңиз.

Түшүндүрмө

Бир нерсени кантип кылуу керектигин балага сөз менен түшүндүрүүдөн көрө, аны колдоруңуз менен багыттап көрсөткөн адетте мыктыраак жардам берет. Эгер бала бир нерсени кылууга аракет кылып, бирок аны аткара албай кыйналса, анда, “ЖОК – муну минтип жаса” деп, балага сөз менен жеткиргендин ордуна, колдоруңуз менен анын кыймылдарын багыттасаңыз, бала муну кантип кылуу керектигин тезирээк түшүнүп, бул ык-жөндөмдү үйрөнүүгө көбүрөөк даяр болот.

4. Бала өз денеси жөнүндө көбүрөөк билүүсүнө жана колдорун пайдаланууну үйрөнүүсүнө жардам берүү үчүн, **күзгү колдонуңуз.**

5. **Окшоштуруп тууроо ыкмасын колдонуңуз.** Балага жаңы кыймыл-аракетти же жөндөмдү үйрөтүү үчүн, адегенде өзүңүз аны аткарыңыз, андан кийин бала ошол кыймыл-аракетиңизди туурасын. Муну оюнга айландырыңыз.

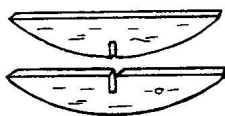

6. **Каалаган нерсесине колдорун сундуруп жетүүсүнө же аны көздөй жылуусуна баланы шыктандырыңыз.**

Оюнчугуна оңой эле жетсе, жолуна кандайдыр бир тоскоолдуктарды коюңуз, бирок ошол тоскоолдуктар өтө алгыс болбоого тийиш.

7. **Үйрөтүү иш-аракеттерин кызыктуу өткөрүңүз.** Дайыма, үйрөтүү иш-аракеттерин оюнга айлантууга мүмкүнчүлүк издеңиз.

бири-бирине "Х" тамгасы сыяктуу айкалышып бирикчү 2 жыгач бөлүк

Түшүндүрмө

Денесинин бөлүктөрүн көрүп таанып калуусуна балага күзгү жардам берет. Бул, денесинин бөлүктөрү менен байланышын же алар кайда экенин билбей кыйналган балдар үчүн айрыкча пайдалуу. (Мындай жагдай акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүрүүсү менен мүнөздүү кээ бир илдеттерде, церебралдык шал оорунун, жүлүндүн жаракат алуусунун жана омуртка тутумунда тешик бар дарттын (spina bifida) айрым формаларында байкалышы мүмкүн.)

Түшүндүрмө

Акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүргөн (айрыкча Даун синдрому бар) балдар башкалардын кыймылдарын окшоштуруп туураганды жактырышат. Алардын мындай өзгөчөлүгүнөн пайдаланып, аларга көп нерселерди – физикалык кыймылдардан добуштарга жана сөздөргө чейин үйрөтсө болот.

Түшүндүрмө

Атүгүл өнүгүүсүнүн эрте баскычтарында дагы жактырган нерсесин дайыма баланын колдоруна салып берүү туура эмес. Андан көрө, баланын бир нерсеге мындай умтулуусун анын дене ык-жөндөмдөрүн (колдорун сундуруу, денесин буратуу, денесин көтөртүү, жөргөлөөтүү ж.б.у.с. аркылуу) жана тилин өнүктүрүү үчүн мүмкүнчүлүк катары пайдаланыңыз.

Түшүндүрмө

Балдар бир нерсени жасап жатып, андан ырахат алганда, алар баарынан мыкты үйрөнөт жана кызматташууга көбүрөөк даяр болот. **Көнүгүү бала үчүн кызыктуу болуп бүтмөйүнчө аны уланта бериңиз. Кызыктуу болуп бүтөрү менен аны бир нече убакытка токтотуңуз же ага жаңы таасир берчүдөй кызыктуу бир нерсе кошуп, аны өзгөртүңүз.**

8. Балага өзү үчүн мүмкүн болушунча көп нерселерди кылуусуна мүмкүнчүлүк түзүңүз. Муктаж болгон көлөмүндө гана ага жардам бериңиз.

Мисалы, эгер бала *булчуңдарындагы спастикадан* кийимин кийе албай кыйналса, ийиндери менен жонун алдыга ийүүсүнө ага жардамдашыңыз, бирок кийимин өзү тартып кийүүсүнө мүмкүнчүлүк бериңиз.

9. Жанында эч бир “мугалим” жок болгондо, бала көп учурда эң мыкты үйрөнөт.

10. Жаңы жасалманы улуурак байке-эжелери колдонуп көрсөтсүн.

ЭСИҢИЗГЕ ТУЮП АЛЫҢЫЗ! Жакшылап уюштурулган үйрөтүү иш-чаралары – балага мыкты көмөк болот. Баланы жаңы нерселерге үйрөтүүдө, аны менен ойноодо жана ага мээрим менен мамиле кылууда, канчалык көп убакыт өткөргөнгө салыштырмалуу, буларды ошончо жакшы аткаруу көбүрөөк маанилүү.

Түшүндүрмө

Реабилитациянын алтын эрежеси: Бала бир нерсени кыла албай кыйналганда, же болбосо аны жай кылганда же аны кылууда эпсиз көрүнүп элес калтырганда, ата-энеси көп учурда муну баласынын ордуна кыла коюп, “жардам бергиси” келет. Бирок бала бир нерсе кылганда, өнүгүүсү үчүн анын өзүнө мүмкүнчүлүк берсе (көмөктү бала көбүрөөгүн өзү кылгыдай көлөмдө гана камсыз кылып, ага дем берүү аркылуу), бул көбүрөөк жардам берет.

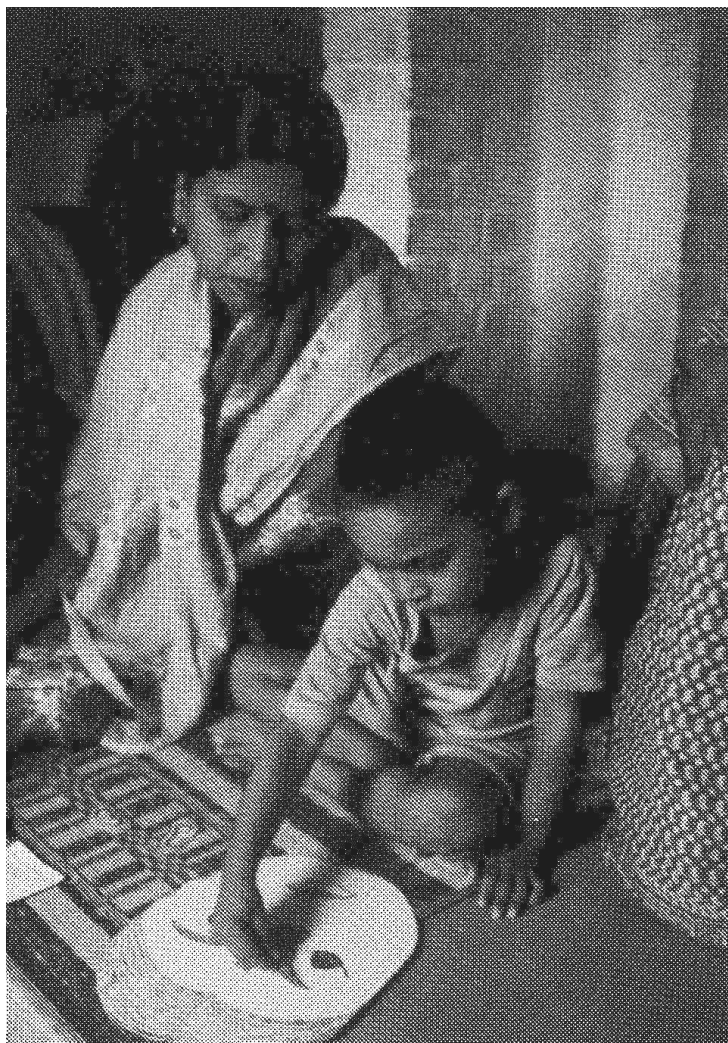
БЦШ

Түшүндүрмө

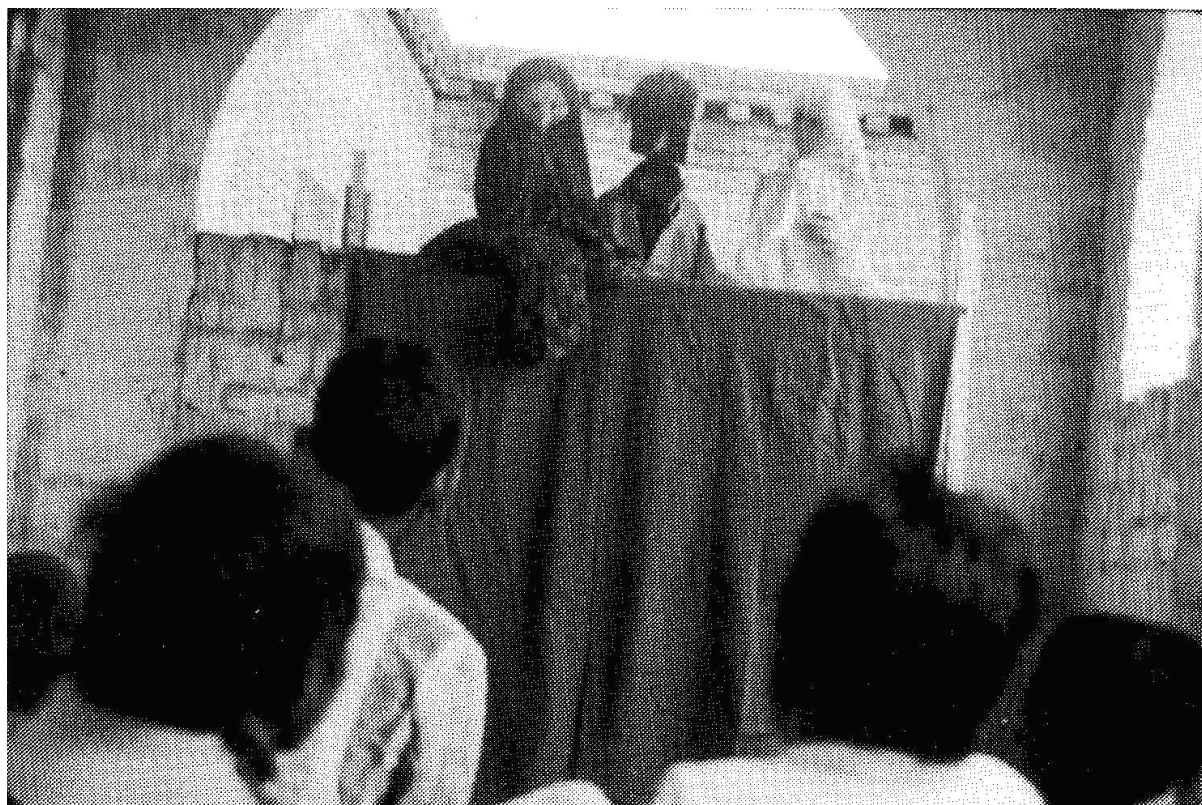
Балдар бир нерсени өтө каалап турганда жана жанында жардам берчүдөй эч ким болбогондо, көп учурда алар аябай аракет кылышат. Үйрөтүү – маанилүү, бирок өз мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөсүнө, текшерүүсүнө жана түрдүү нерселерди өзү үчүн өз алдынча кылуусуна балага мүмкүндүк берүү да абдан маанилүү.

Түшүндүрмө

Айрым балдар жаңы оюнчуктардан, көмөкчү каражаттардан же атайын отургучтардан коркушу же аларды колдонуп көрүүдөн баш тартышы мүмкүн. Мындай учурда, эгер аны адегенде башка бала колдонуп көрүп, ага жакканын көрсөтсө, көп учурда баланын да аны колдонуп көргүсү келип калат.

Акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүргөн бала кагаздан жасалган бетке картондон кесилген, беттин бөлүктөрүн коюп, аларды жаңыдан таанып үйрөнүп жаткан учуру (Самадхан, Дели, Индия).

Самадханда акыл-эсинин өнүгүүсү жай жүргөн балдарды түрдүү нерселерге үйрөтүү үчүн кол куурчактар колдонулуп жатат (Индия). Ар бир куурчак бир түстүү кийим кийип турат жана анын аты ошол түс менен байланыштуу. Балдар куурчактардын аттарын үйрөнүп, ошол эле учурда түстөрдү да үйрөнө баштайт.